

A rendszerszemléletű kritikái közgazdaságtan védelmében¹

Nagyon fontosnak tartom, hogy a válságról, és annak kapcsán a tudomány felelősségéről közösen elgondolkodjunk. Manapság ugyanis a legtöbb hazai szakember azt állítja, hogy a válság nem volt előre látható, a tudományt ezért nem lehet elmarasztalni. E nézet szerint a mostani globális válságon éppúgy túl leszünk, mint a korábbiakon, legfeljebb a piacokat az elkövetkező években kicsit jobban kell regulálni a globális intézmények és az államok szerepvállalásával. Még az a valóságtól teljesen elrugaszkodott vélemény is napvilágot látott az elmúlt évtizedek hazai vezénylő közgazdászainak egyikétől, hogy tulajdonképpen 2008–2009-ben sem volt „depresszió” (hosszú ciklusú általános válság szóba sem kerül), legfeljebb a szokásos konjunktúraciklushoz és az állam túlzott szerepéhez köthető kisebb válságjelenségekről volt szó, melyek lényegében a korábbi, szabadpiaci módszerekkel, az állam szerepének további korlátozásával orvosolhatóak (Csaba 2010).

Az ilyen vélemények felelőtlenül, egyáltalán nem néznek szembe a világgazdaság jelenlegi egyensúlyi zavarainak történelmileg példátlan méreteivel (a globális GDP 30–35-szörösét kitevő fedezetlen pénzügyi luftballonforgalommal és a tízszeresét kitevő globális halmozott adósságállománnyal, a tőzsdei indexek tízszeresődésével, a jelentős fizetési-mérleg-egyensúlytalanságokkal, a több iparágban a válság kitörése után öt évvel is megmaradt hatalmas felesleges termelőkapacitásokkal stb. – azaz általában a *tőke-túlfelhalmozással*), a válság rendszerjellegével.

Az ilyen vélemények „eltekintenek attól”, hogy a kilencvenes évek második felétől sokan figyelmeztettek a gyülekező viharfelhőkre, a gazdasági és társadalmi kockázatokra a nemzetközi szakirodalomban, köztük elég sok magyarul is megjelent műben,² s néhányan a hazai szakközgazdászok közül is felhívták a figyelmet a növekvő feszültségekre, a neoliberális gazdaságpolitika fenntarthatatlanságára (erről alább lesz szó). Most csak egyetlen bizonyító erejű hazai példát hozok elő a nem távoli múltból: az akkori MTA *Világgazdasági Kutatóintézet* a kormányzatnak készült anyagaiban 2006-tól jelezte a maga konkrétságában a világgazdaság sebezhetőségének drámai növekedését és a nemzetközi mezőnyben is elsők között hívta fel a figyelmet a közeledő válság várhatóan általános jellegére. Például a Magyar gazdaság világgazdasági

környezete 2008-ig című, 2006 márciusában készült tanulmányunkban azt írtuk, hogy a konjunktúraciklus talán még 2008-ig kitarthat, de nagyon erősen figyelmeztettünk arra, hogy a kialakult szerkezeti-arányossági feszültségek a konjunktúraciklus végét okozhatják, sőt még arra is, hogy a válság az amerikai ingatlanpiacról indulhat ki. Idézem: „Rizikótényező az USA még mindig növekvő kereskedelmi és fizetési hiánya, a tőkeáramlás egyes térségekből és az alacsony beruházási ráták, a monetáris és fiskális politikák lazulása, az ingatlanpiacok és tőzsdék felfűtöttsége, továbbá az, hogy a pénzügyi hozamok tartósan magasabbak, mint a reálgazdaságiak [...] A pénzbőség folytán egyes országokban, de főleg az Egyesült Államokban ingatlanpiaci luftballon alakult ki, amely hirtelen kipukkadhat. A tőzsdemutatók újra elérték ezredfordulós maximumukat, ami ugyancsak túlértékeltiséget jelent [...] Nem kizárt az Egyesült Államok pénzügyi megingása, a tőzsdék értékvesztése, a gazdasági növekedés megakadása, aminek erős világgazdasági kihatásai is lehetnek” (A magyar gazdaság... 2006).

Mindazok, akik hittek a gazdasági és a transznacionális tőkecentrumok, a politikai elitiek által agyamosáig hirdett és támogatott hegemon gazdasági ideológiában, a neoliberalizmusban, hittek abban, hogy a spontán piaci mechanizmusok mindent rendbe tesznek és biztosítják a gazdasági egyensúlyt, nos e szakemberek nem néztek és most is nagyon nehezen néznek szembe a világgazdaság továbbra is fenntarthatatlan feszültségeivel, egyensúlyi zavaraival, nem mernek számot vetni eddigi elméleti alapjaik csődjével.

Mindez azért is „érthetetlen”³ és szomorú, mert a *legkiválóbb elmék már a neoliberális korszak kezdetén, három évtizeddel ezelőtt igen jól látták és bemutatták azokat a mélyfolyamatokat*, amelyek a kétezres évekre a világgazdaság történetének legnagyobb (a 1929–1933-as válság előtti messze meghaladó) feszültségeihez, és a magához a válsághoz vezettek. Az először a Fejlődés-tanulmányok sorozatban 1987-ben megjelent, majd két évtized múltán reprint kiadásban kiadott *Válság* című kötetben (Válság... 2009) szerepel a kiváló Willy Brandt által vezetett, akkoriban világhírűvé vált bizottság anyaga (Észak–Dél... 2009). Már 1980-ban nyugtalanságukat fejezték ki a spekulációs tőkeáramlások és ennek kapcsán a súlyos fizetésimérleg-egyensúlyhiányok miatt, s a kiszámíthatóság kedvéért az SDR tartalékvaluta szerepét javasolták (akárcsak manapság Kína és a Stiglitz-bizottság). Ugyanakkor Brandt és bizottsága a legélesebben vetette fel a jövedelmi különbségek tarthatatlan növekedését és a környezet szennyezésének kérdését. Még azt is felemlítették az anyag készítői – erős tisztánlátást tanúsítva –, hogy a technika kiszorítja az embert a termelésből, ez csökkenti a foglalkoztatás lehetőségét, aminek súlyos következményei lesznek, sőt e folyamat akár háborúhoz vezethet.

Henry Kissinger eredetileg éppen 30 éve, Magyarországon pedig az 1987-es „válságkötetben” megjelent tanulmányának címe is jelezte a

folyamatok drámaiságát: A világgazdaság megmentése (Kissinger 2009). Hangsúlyosan szólt a lebegő árfolyamok és a spekuláció veszélyeiről, a visszafizethetetlen, a csakis a hitelező bankok harácsolását szolgáló(!) adósságproblémáról és a fejlődő országokra kényszerített gazdaságpolitikai egyenzubbony veszélyeiről. Utalt a világkereskedelem fejlődő országokat sújtó egyenlőtlenítő hatására, s ő is felemlítette, hogy az elmélet által ígérttel ellentétben, a munkaalkalmak száma világszerte csökken. Kijelentette, hogy olyan jelentős válsághoz vezető feszültségek halmozódnak, melyet „a szabadpiac önmagában nem fog leküzdeni” (i. m. 27).

Willi Brandt és Henry Kissinger persze nem a marxista háttérű világrendszer elméletre hivatkozott, sőt a kapitalizmus megmentésén, az ellentmondások megoldhatóságán gondolkodott. Ugyanakkor – jelentős tudás birtokában – ebből a szempontból a kritikai rendszerszemléletű iskolához hasonlóan, széles összefüggéseikben, módszertani értelemben rendszerszerűen, egymásra hatásukban tudták elemezni a világgazdaság valós folyamatait, tényeit. És – mint a Brandt-jelentés címe, illetve Kissinger nézete az adósságproblémáról is mutatja – még a centrum-periféria viszony bizonyos ellentmondásait is felismerték. A szóban forgó „válságkötetben” szereplő neomarxisták (Samir Amin, André Gunder Franc, Immanuel Wallerstein) persze a tények és folyamatok (előbbieknél kevésbé részletes) elemzése alapján tovább mentek a rendszerkritika irányába. Még manapság, a válság 5. évében is az a helyzet, hogy ha valaki akárcsak Brandt-hoz vagy Kissingerhez hasonló nézeteket hangoztat a magyar közgazdasági közéletben, azaz csak a tényfolyamatokra és azok összefüggéseire hivatkozik, könnyen megkapja a demagóg vagy irreális jelzőt. Ahogy mondani szokták: jaj a tényeknek!

S ha a válság és a tudomány viszonyáról beszélünk, szólni kell arról is, hogy hogyan kezelték a hazai szakmai fórumok a kritikai, válságfolyamatokat bemutató, a veszélyekre a figyelmet felhívó, rendszerszemléletű kutatókat, írásaikat az elmúlt években. Ezt akkor is meg kell tenni egyszer – bár ez kellemetlen –, ha elsősorban személyes tapasztalataimból tudom hozni a példákat.

Az elmúlt két évtizedben, de tulajdonképpen már a nyolcvanas években, a hazai hangadó szakmai körökben szinte tabu volt a világgazdaság rendszerszemléletű globális folyamatainak elemzése és a neoliberalis világtrend veszélyeivel, a kapitalizmus egyes immanens ellentmondásával való szembenézés. Még nehezebb volt az ilyen tárgyú dolgozatok publikálása. A legmagasabban értékelt közgazdasági folyóiratokban ez lényegében lehetetlen volt. Azon a konferencián, melyen a jelenlegi írás lényege előadás formájában elhangzott, ott ült Szabó Katalin, a *Közgazdasági Szemle* akkori és hosszú ideig volt főszerkesztője. Elmondtam, hogy – bár volt olyan nem globalizációs tárgyú írásom, mely megjelent – a beküldött tartalmasabb, elméleti kérdéseket is érintő írásaimra Szabó Katalintól több esetben igazán udvarias választ kaptam, mely körülbelül így hangzott: Péter, ez tényleg jó írás, de a szemlélete más, mint a Szemléé,

publikáld ott, ahol a tiedhez hasonló a nézet. Ilyen közgazdasági folyóirat pedig valójában nem létezett. Persze nem csak én jártam így vagy hasonlóan, más közgazdász kollégáim is. A legutóbbi évben pedig már az is többször előfordult, hogy a szerkesztőségeknek elküldött levelekre, dolgozatokra egyszerűen nem érkezett válasz.⁴

A kapitalista rendszerváltást követően az akadémiai körökben magasan jegyzett tudományos folyóiratok közül az egyetlen a *Társadalmi Szemle* volt, mely – elsősorban Szalai Erzsébet rovatvezető holisztikus szemlélete jóvoltából – szívesen publikálta a nem neoliberais közgazdasági elemzéseket is. A *Társadalmi Szemle* mögül azonban, nem véletlenül, „elfogyott” a pénz, 1998-ban megszűnt. Az a folyóirat, mely következetesen publikálja mindmáig a baloldali, nem neoliberais „alterglobalista” nézeteket, a hivatalosságok által többnyire nem jegyzett, magas színvonalú *Eszmélet*.⁵ A jobboldali antiglobalista nézeteknek már sokkal több lehetősége van, pl. a *Valóságban* és sok más folyóiratban. Ráadásul a tudományos teljesítmények értékelésénél, pontozásánál erős az arisztokratizmus. Egy esetben azt a szemrehányást kaptam, hogy miért nem a *Közgazdasági Szemlében* publikálok (sic!), miért a *Magyar Tudományos Akadémia* (!) *Magyar Tudomány* című folyóiratában jelentek meg pl. az állam közgazdasági szerepével foglalkozó elmélettörténeti írásaim?!

Az igazsághoz tartozik ugyanakkor, hogy a válság kitörése óta egyes szakmai fórumokban (*Köz-Gazdaság, Fejlesztés és Finanszírozás, For-dulat* stb.) már megjelentek kritikai elemző írások. Ugyanakkor mintha új szelek kezdenének fújni a *Közgazdasági Szemlé*nél is, most a világgazdasági válság ötödik évében világgazdasági elemzések is kezdenek megjelenni.

E téma kapcsán szóba kell hoznom a saját akadémiai tudományos minősítésemet, mivel azt hiszem, hogy az ilyen esetek képezték a szakmai diszkriminációs jéghegy egyik csúcsát az elmúlt években. Nem könnyű erről beszélni, mert egyéni sérelemnek tűnik, de megteszem, mert nem egyedülálló az esetem, csak a *Világgazdasági Kutatóintézetben* hárman jártunk hasonlóan. A habitusvizsgálat során azt hittem, nyeregben vagyok három szakmai támogató opponensi vélemény birtokában és a szakmai teljesítményt értékelő pontrendszer követelményeinek másfélszeres teljesítésével. A minősítési eljárás „palackjának” azonban van egy szűk nyaka: az *MTA Társadalomtudományi Szakbizottsága* elé egyetlen személy által megírt, csupán másfél oldalas összefoglaló kerül, melynek alapján a szakbizottság – ebben a közgazdászok erős kisebbségben vannak(!), a témához értő kutató pedig jószerint egyáltalán nincs –, lényegében véve eldönti a jelölt sorsát, eldöntötte az enyémet is. Fellebbezésnek pedig helye nincs. Tisztán feudális rendszer. A másfél oldal felülírta az opponensi véleményeket. Mindezt most elsősorban azért hozom szóba, mert a *disszertációm tárgya a várható nagy válsághoz vezető folyamatok statisztikai és tartalmi elemzése volt!* Miután könyv

formában megjelent (Farkas 2002), magam 12 egyetemről és főiskoláról tudtam, hogy tananyagga, illetve oktatási segédanyaggá lett. Végül még egy mosolyogtató adalék ehhez a történethez: megéltem, hogy az egyik tudományos minősítésért felelős legfelső vezető az eset után behívott a *Tudományos Akadémián* a szobájába és azt mondta: követte az esetet és csak azt tudja mondani, hogy a szakmai nézetkülönbségek másutt is érvényesülnek, a matematikusoknál is harc folyik az elméleti és az alkalmazott matematikusok között.

*

A publikációs nehézségek és az elhallgatási törekvések ellenére viszonylag széles körben folytak globalizációkritikus, neoliberalizmus-kritikus és részben kapitalizmuskritikus közgazdasági kutatások, melyekről a szakma krémje nem nagyon akart tudni.

Már a kilencvenes években kialakult a nem neoliberális álláspontokat elfoglaló közgazdászok műhelykapcsolata. Kezdetben a KSH gazdaságkutató intézetében jöttünk össze műhelyvitákra. Később elsősorban Lóránt Károly áldozatos szervezőmunkája révén a *Magyar Közgazdasági Társaságon* belül létrejött a *Fejlődés-gazdaságtani Szakosztály*, ahol már közös műhelymunka is folyt, melynek eredménye pl. egy a világgazdasági és a hazai folyamatokat elemző közös tanulmánykötet majdnem szamizdatos megjelentetése volt. Ebben a szakosztályban a mérsékelt konzervatívoktól a szocialista-neoliberális nézetektől lényegesen balra álló közgazdászokig tudunk szót érteni mindmáig a világgazdaság veszélyes tényfolyamatainak elemzése alapján, továbbá a meztelen tőkeérdek szükséges korlátozásának, a belső fejlődés és szociális biztonság fontosságának gondolata mentén. Ugyanez a szellemi kör volt a főszereplője a *Világbank* támogatásával az ezredfordulón folyt SAPRIN kutatásnak, mely a világbankos programok negatív hatásait is feltárta (lásd az irodalomjegyzékben SAPRIN). Ez a több országra kiterjedő kutatás hozzájárult Joseph Stiglitz, volt világbanki első alelnök anti-neoliberális nézeteinek megerősödéséhez.

A 2000-es évek közepén a *Politikatörténeti Alapítvány* támogatásával folytatott globalizációkutatás eredménye több tanulmánykötet, köztük egy közgazdasági témájú, és több önálló könyv megjelenése volt. Ezek többek között azt sugallták, hogy a politikai baloldalnak is szembe kell néznie a globalizáció és a neoliberális politika ellentmondásaival (A globalizáció és hatásai... 2008). E kutatási program keretében született Artner Annamária és Szigeti Péter kiváló rendszerkritikus globalizációelemzése.

Artner Annamária – szerintem nagyon is megalapozottan – a monopolizációt, a transznacionalizálódást, a hierarchia nemzetközi dimenzióinak növekvő szerepét és erősödését hangsúlyozta a globalizációban (Artner 2006, 20). S ami a jelen dolgozat tárgyát illeti, Artner jelentős új tudományos eredménye a válságáthárítás nemzeti és nemzetközi csatornáinak, valamint az országcsoportok egymásra ható konjunktúra-

ciklusainak elemzése e könyvében (i. m. 24) és egyéb dolgozataiban. Artner elmélyülten elemzi a globalizáció és a válság munkaerő-piaci következményeit, a nemzeti és nemzetközi jövedelmi szakadékok növekedését, ezek okait, elméleti hátterét.

Szigeti Péter világrendszer-elemzésében nagy elmélyültséggel mutatja be a nemzeti és a nemzetközi egyszerre jelen lévő és egymásra ható jellemzőit, ugyanakkor a hegemonia nemzetközi viszonyait is. A mai kapitalizmust a dezetatizációval jellemzi (én ezt inkább funkcióváltozásnak tartom). A jelenlegi világrendszer három alternatíváját vázolja fel: a változatlan középtávút, a globálisan szervezettet (keynesit) és az újszocialistát (Szigeti 2005).

A baloldali, közösségi értékeket felvállaló közgazdászok gyülekezőhelye lett a világmozgalom részét képező *Magyar Szociális Fórum*, azon belül elsősorban az *ATTAC Magyarország Egyesület Tudományos Tanácsa*. Az e körhöz szélesebben kapcsolódó félszáz értelmiségi vitáinak eredményeként született meg 2009-ben a *90 fokos fordulat* (lásd az irodalomjegyzékben) című gazdaságpolitikai és társadalompolitikai program, melynek szakmai megvitatása – a jelenlegi közhangulatban – végül nem vált elég szélessé. Az ATTAC Tudományos Tanácsa anti-neoliberális tartalmú, részben rendszerkritikus világgazdaság- és globalizációkritikai kisszótárt is kidolgozott (az Adóparadicsomtól... 2008).

Több hazai közgazdász hosszú évek óta aktív vagy támogató részese az *European Economists for an Alternative Economic Policy in Europe* munkacsoportjának, mely minden évben *EuroMemorandum* néven nem neoliberális, lényegében baloldali keynesiánus, esetenként azon is túlmutató közösségi gazdaságpolitikai javaslatokkal bombázza az *Európai Unió* legfőbb döntéshozó szervezeteit (lásd az irodalomjegyzékben: *European Economists...*).

Mint a nemzetközi szakirodalomban, a hazaiban is vannak olyan nem kifejezetten rendszerkritikus kutatók, egyetemi oktatók, köztük akadémikusok, akik az elmúlt két évtizedben is ragaszkodtak a nemzetközi gazdasági viszonyok módszertanilag rendszerjellegű elemzéséhez, bemutatták annak hierarchikus, egyenlőtlenségeket szülő ellentmondásos vonásait is (miközben azért alapjában véve fenntarthatónak, javíthatónak tartották a mai világregendét). A világgazdászok többsége fellépett a vállalati szemléletű közgazdasági elmélet (mikroökonómia) nemzetközi gazdaságra történő, leegyszerűsítő kiterjesztése ellen. Ennek következtében egy ideig veszélybe került a *Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének* léte is. Simai Mihály akadémikus a világgazdaságot egyetemes rendszerként mutatja be, melyben a transznacionális társaságok az integrátorok és az egyenlőtlen tulajdonviszonyok miatt (!) is nő a jövedelmi különbség. Szerinte kérdéses, hogy a globális kapitalizmus hogyan alkalmazkodik a XXI. századi kihívásokhoz (Simai 2007, 26–29). Szentes Tamás akadémikus a jelen válsággal foglalkozó kötetében a világgazdaságot – mint évtizedek óta – szerves rendszerként tárgyalja. A válság okai között az

egyenlőtlenítő, a tulajdonviszonyokat is magában foglaló aszimmetrikus függőségi viszonyokat is elemzi. E kötetében szenvedélyes vitairatot publikált a leegyszerűsítő, neoliberális közgazdaságtan elmélete és oktatási hegemoniája ellen (Szentés 2009). Magáról a rendszerszemléletről pedig lásd írását az *Eszmélet* 91. számában (Szentés 2011).

A válság nyomán a legszélesebb horizontú kutatók, elsősorban a globális gazdaságot egységében felfogó és elemző tudósok, részben újragondolva a tanulságokat, határozottabb lépéseket tettek az elmúlt három évtized neoliberális világrendjének kritikája irányába. Ennek bizonyossága a *Válságfelhalmozás* című kötet (Eredeti válságfelhalmozás... (2009). Véleményem szerint a kötet szereplői nem jutottak el a fentebb idézett, két évtizeddel korábbi, most újra kiadott *Válság* kötet szerzői kritikai álláspontjának élességéig (talán csak Szalai Erzsébet, a szerkesztő Miszlivetz Ferenc és részben Szentés Tamás), mégis hatalmas lépést jelent a neoliberális korszak ellehetetlenülésének felismerése felé. A *Corvinus Egyetemen* megjelent (Világgazdasági válság... 2009) tanulmánygyűjtemény szerzőinek egy része is többé vagy kevésbé kritikai álláspontot foglalt el a jelenlegi világgazdaság és válság sok kérdésében.

A mai kapitalizmust elemző könyvek közül továbbá kiemelkedőnek tartom Szalai Erzsébet *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* című munkáját (Szalai 2006). Ebben a tőkés globalizáció irracionalitását és következményeit, a kizsákmányolást és az elidegenedés folyamatait marxi osztályalapú keretekben tárgyalja. A válságot összefüggésbe hozza profitéhséggel és többek között a profitráta süllyedő tendenciájával, a túltermeléssel! Sok vitám is lehetne, például az eljövendő újszocializmusról, de itt most nem ez a lényeg.

Kiemelkedő fontosságúnak, útmutatónak tartom Rozsnyai Ervin marxista művét, melynek címe *Az imperializmus korszakváltásai* (Rozsnyai 2002). Eszerint korunk kapitalizmusa a transznacionális monopolkapitalizmus, mely az imperializmus (monopolkapitalizmus) harmadik korszaka – a magánmonopolista és az állammonopolista szakasz után. Az 1970-es évektől a gazdasági viszonyok nemzetköziesítésével (globalizálásával) ellentételezték a profitráták süllyedő tendenciáját. A kiteljesedő nemzetközi integráció „a kapitalizmus legfelső fokának legfelsőbb foka” (i. m. 151), ugyanis a végtelenségig kielemeződik a kapitalizmus alapvető ellentmondása a közösségi termelés és a tőkés egyéni kisajátítás között. Az általános kapitalista válságok, melyekből a kiút csak formációváltással („forradalmi ugrással”) vagy viszonylagos belső ugrással (a kapitalista termelési viszonyok átalakításával) lehetséges, *csomópontválságnak* nevezhetők (i. m. 28). A globális kapitalizmus ilyen általános válságának korszakát éljük.

Élt, létezett tehát a neoliberális hegemoniával és sok esetben a kapitalizmussal szembehelyezkedő rendszerszemléletű kritikai közgazdaságtan az elmúlt két évtizedben a világban és hazánkban, s a válság nyomán meg is erősödött. Úgy látszik azonban, hogy a keynesi

típusú mentőakciókkal megszelídített válság ma még nem elég mély ahhoz, hogy a közgazdasági és társadalompolitikai nézetek harcában egyértelmű áttörést kényszerítsen ki (nemzetközileg és országunkban). Jaj nekünk, könnyen lehet, hogy e váltás elmaradásának egy mainál is sokkal hatalmasabb világgazdasági megrázkódtatás lesz az ára! Márpedig Rozsnyai Ervin említett gondolataira is támaszkodva kimondható: ha a kapitalizmus nem talál a válságból kivezető, a termelési viszonyait részlegesen megújító, új hosszúciklust indító modellt, akkor a rendszer-szintű válság a végtelékig kiéleződhet, a tömegmozgalmak erősödése nyomán újra az emberiség napirendjére kerül a közösségi társadalom megvalósításának (kikínlődésének) ügye.

Hivatkozott irodalom

- Andor László és Farkas Péter (szerk.) 2008: *az Adóparadicsomtól a Zöldmozgalomig. Kritikai szócikkek a világgazdaságról és a globalizációról*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Artnér Annamária 2006: *Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Artnér Annamária 2008: Nemzetközi pénzügyi válság és a világrendszer-kritika: hozzájárulás a kerekasztal-beszélgetéshez a Kossuth Klubban. *Eszmélet*, 80. 5–25.
- Csaba László 2010: Keynesi reneszánsz? *Pénzügyi Szemle*, 2010/1. 5–22.
- Miszlivetz Ferenc (szerk.) 2009: *Eredeti válságfelhalmozás. Összeomlás vagy átalakulás?* Szombathely – Budapest, Savaria University Press – MTA Politikatudományi Intézet
- Észak–Dél: Egy túlélési program. A Brandt jelentés 2009. In Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Válság világrendszer-szemléletben*. Szombathely, Savaria University Press, 209–374.
- European Economists for an Alternative Economic Policy in Europe <http://www.euromemo.eu/>
- Farkas Péter 2002: *A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságtudományok zavarai*. Budapest, Aula Kiadó
- Csáki György és Farkas Péter (szerk.) 2008: *A globalizáció és hatásai. Európai válaszok*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Kissinger, Henry 2009: A világgazdaság megmentése. In Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Válság világrendszer-szemléletben*. Szombathely, Savaria University Press, 19–28.
- A magyar gazdaság világgazdasági környezete 2008-ig* 2006: Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Kézirat
- Rozsnyai Ervin 2002: *Az imperializmus korszakváltásai*. Budapest, magánkiadás
- SAPRIN, Structural Adjustment Participatory Review International Network. Lásd: <http://www.saprin.org/hungary/hungary.htm>
- Simai Mihály 2007: *A világgazdaság a XXI. század forgatagában. Új trendek és stratégiák*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Szalai Erzsébet 2006: *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet... Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó*

- Szentes Tamás 2009: *Ki, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Szentes Tamás 2011: Gondolatok a rendszerszemléletről, rendszerértelmezésekről és rendszerátalakulásokról. *Eszmélet*, 91. 28–38.
- Szigeti Péter 2005: *Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Miszlivetz Ferenc (szerk.) 2009: *Válság világrendszer-szemléletben*. Szombathely, Savaria University Press
- Világ gazdasági válság 2008–2009. Diagnózisok és kezelések*. 2009: Budapest, Aula Kiadó
- 90 fokok fordulat – kiút a válságból. Javaslat a magyar gazdaság és társadalom új pályára állítására 2009. <http://www.90fokosfordulat.hu/>

Jegyzetek

- ¹ Az MTA Politikatudományi Intézet által szervezett *Válság és társadalomkutatás* című műhelykonferencián, 2010. november 9-én elhangzott előadás frissített szövege.
- ² E művek általában nem a szakmai központok jóvoltából, hanem egyes nem szakmai könyvkiadók magánszorgalmából jelenhettek meg. Az irodalomjegyzéket nem terhelem, de itt megemlítek néhány szerzőt a kiadó megjelölésével. A kapitalizmus kereteiben gondolkodó aggódók: Stiglitz (Napvilág), Korten (Kapu), Martin és Schumann (Perfekt), Hellyer (Gondola), Ellwood (HVG), Giddens és Diamond (Demos), Gilpin (BUCIPE), Soros (Scolar), S. George (Napvilág). A rendszerkritikusok: Mészáros (Napvilág, L'Harmattan – Eszmélet), Wallerstein (L'Harmattan – Eszmélet), Went (Perfekt).
- ³ Valójában egyáltalában nem érthetetlen: a globális térben mozgó, a pénzügyi extrajövedelmekben, a piaci hegemoniában és a perifériák olcsó munkaerejének kihasználásában érdekelt koncentrált centrumtőke (tulajdonosok) mindennapi profitérdeke hajtotta előre a parttalan piaci liberalizációt, s a „tűzhöz” közeli értelmiségi elitek minden módon biztosították ennek ideológiai hegemoniáját (bár a Lajtától nyugatra a neoliberais gondolkodás nem vált olyan egyeduralgóvá, mint szép hazánkban).
- ⁴ Más fontos közgazdasági folyóiratok, pl. a *Külgazdaság és a Pénzügyi Szemle* is hasonló gátakat állított. A *Közgazdasági Szemle* egy ellenkező nézeteket tartalmazó lektori vélemény alapján 2011-ben még visszautasította Artner Annamária és Róna Péter (!) közös írását az euróvezet rendszerválságáról, s abban az évben hasonlóan jártam magam is a globális világgazdasági válság elhúzódásának okairól írt, sok statisztikai elemzéssel alátámasztott, ugyanakkor elméleti következtetéseket is tartalmazó tanulmányommal. E két dolgozat végül a Corvinus Egyetem *Köz-Gazdaság* című folyóiratában jelent meg.
- ⁵ Új, biztató fejlemény, hogy az *Eszmélet* folyóirat az MTA KRTK Világgazdasági Intézetének publikációértékelési listáján „A” kategóriás lett az elmúlt évben! Az *Eszmélet* tudományos kerekasztal-beszélgetéseket is rendez, ahol pl. a válság és világrendszer kapcsolatát is elemeztük többek mellett közgazdasági nézőpontból (lásd az irodalomban: Artner 2008).